

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра фінансово-економічної безпеки
та інтелектуальної власності

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

«Тіньова економіка: особливості розвитку в Україні та можливі шляхи мінімізації»

Студента 1 курсу магістратури
групи ФЕБм - 11
Галузі знань 1801 – специфічні категорії
Спеціальності 8.18010014 “Управління фінансово-
економічною безпекою”
Геча М. Г.

Керівник _____

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

м. Тернопіль – 2016 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади тіньової економіки.....	5
Розділ 2. Аналіз тіньового сектора економіки України.....	17
Розділ 3. Можливі шляхи мінімізації тіньової економіки.....	31
Висновки.....	39
Список використаних джерел.....	41

ВСТУП

Актуальність теми. Значною перешкодою подальшого соціально-економічного розвитку України є масштабна тінізація економіки. Широкомасштабна тіньова економіка відбиваються на обсягах і структурі ВВП, гальмуючи економічні реформи та спотворюючи показники економічного розвитку та піднесення. Існування надмірної тіньової економіки спричиняє структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України. Її великі обсяги супроводжуються зростанням небезпеки для вітчизняної економіки і зниженням головного пріоритету – забезпечення національних інтересів, які полягають у підвищенні конкурентоспроможності людини, суспільства, держави.

Саме тому дослідження причин виникнення, розвитку та напрямів мінімізації тіньового сектора є важливим завданням сьогодення.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження цих небезпечних соціально-економічних процесів проводиться у працях Ю. М. Ваньковича, З. С. Варналія, С. С. Задворних, В. А. Предборського, А. О. Рибалка.

Метою курсової роботи є висвітлення теоретичних основ, особливостей розвитку тіньової економіки в Україні та можливих шляхів її мінімізації.

Для досягнення визначеної мети поставлені такі **завдання**:

- охарактеризувати сутність, структуру та основні ознаки тіньової економіки;
- з'ясувати причини розвитку та наслідки тіньової економіки;
- обґрунтувати методи оцінки тіньової економіки в Україні;
- здійснити аналіз рівня тіньової економіки в Україні;
- відобразити можливі шляхи мінімізації тіньової економіки.

Об'єктом дослідження тіньові економічні процеси.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади формування та функціонування тіньової економіки, її соціально-економічних наслідків та шляхів детінізації.

Структура курсової роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Для сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки властивим є значне поширення економічних відносин, які характеризуються неврахованими й незаконними видами господарської діяльності. Такі відносини дістали назву тіньової економіки, обсяги якої набули значного розмаху, що має величезний вплив на всі соціально-економічні процеси, які мають місце в суспільстві.

Хоча масштабність проблем розвитку тіньового сектору є надмірною, але не існує єдиного підходу до визначення даної економічної категорії.

Наведемо окремі визначення поняття “тіньова економіка”.

Цитуючи інформацію праці [1], зазначимо погляди зарубіжних економістів щодо сутності тіньової економіки. Е. де Сото стверджує, що “тіньова” економіка – це “притулок” для тих, для кого витрати на дотримання відповідного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети. В. Шефер вважає, що тіньовий сектор можна розглядати як ринкову систему, в якій майже без тертя здійснюється координація попиту і пропозиції.

А. Бекряшев, Н. Бекряшева, І. Белозеров під “тіньовою” економікою розуміють економічну категорію, що відображає складну систему економічних стосунків [2, с. 11]. Т. Корягіна дослідила, що “тіньова економіка” – це тінь, яку має офіційне державне господарство, і вона не є чимось самостійним по відношенню до нього та може зникнути разом із ліквідацією його недоліків або, у кращому разі, з висвітленням, тобто взяттям під жорсткий облік і контроль з боку правоохоронної системи [3, с. 110]. О. Осипов вважає, що “тіньова” економіка – це сукупність альтернативних соціалізму економічних структур; протизаконні процеси, прямо чи опосередковано пов’язані з вилученням нетрудових доходів [4, с. 48]. У праці зауважено [5, с. 44]: тіньова економіка – сфера прояву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від

заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та від сплати податків при легальних видах економічної діяльності. К. Улибін стверджує, що “... тіньова економіка включає в себе всі ті види діяльності, які мають негативний, деструктивний, дефективний характер, які завдають шкоди суспільству і його членам” [6, с. 18].

В загальному під поняттям тіньової економіки слід розуміти господарську діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, тому не відображається в офіційній статистиці [7].

Причина розбіжності у трактуванні цього економічного поняття полягає в його складності та багатогранності, оскільки зазначена дефініція включає демографічний, політичний, психологічний і економічний аспекти.

Велике значення для дослідження та вірного розуміння сутності такого непростого явища як “тіньова економіка” є дослідження її структурних складових.

Так, Ю. Ванькович, В. Мельникова у структурі тіньової економіки зазначає три види діяльності [8; 9]:

- неофіційна економіка, яка включає легальні види діяльності, що пов’язані з виробництвом товарів і послуг, які не є зафіксованими офіційною статистикою;
- фіктивна економіка – характеризується діяльністю, пов’язаною з отриманням обґрунтованих вигід господарюючими суб’єктами (хабарництво; шахрайські способи отримання матеріальної вигоди);
- підпільна економіка – для неї характерними є заборонені законом види економічної діяльності, що включає незаконне виробництво й збут товарів і послуг; виробництво зброї, наркотиків, контрабанду; діяльність осіб, що не мають юридичного права займатися цим видом діяльності (лікарі, адвокати, які працюють без ліцензії).

До цієї думки щодо структурних складових тіньової економіки схиляється і О. Базилінська, хоча до зазначених трьох складових В. Мельниковою і Ю. Ваньковичем, вона виділяє ще одну складову – приховану

економіку [10, 34-38].

3. Варналій у своїй монографії виокремлює три основні блоки тіньової економіки (рис. 1.1.).

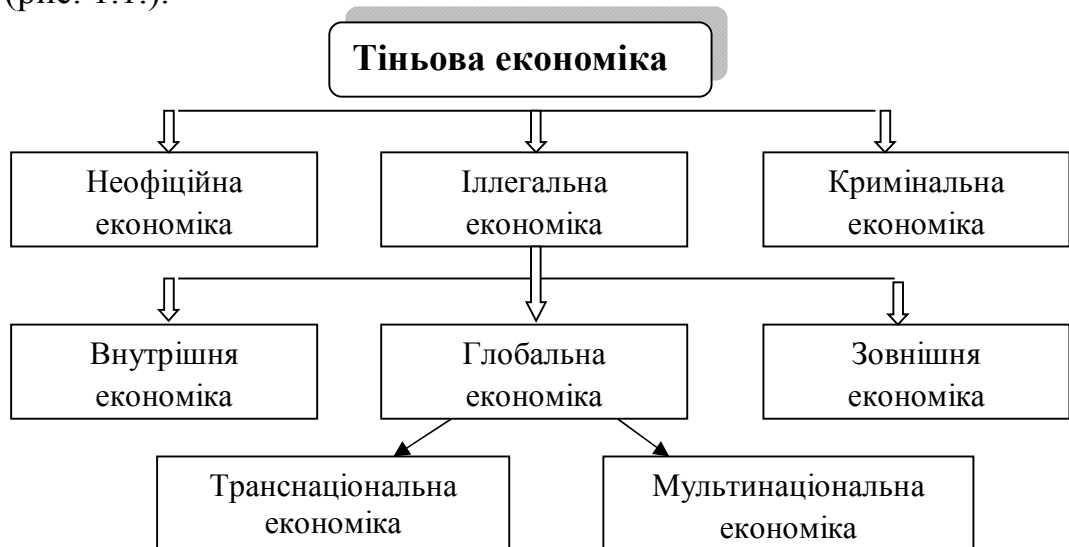

Рис. 1.1. Схема структури тіньової економіки

Джерело: [11].

Як зазначено у праці [1, с. 22], Е. де Сото обґрунтував три види тіньової економіки:

1. “Друга” тіньова економіка розглядається як заборонена законом економічна діяльність працівників офіційної економіки, яка сприяє прихованому перерозподілу попередньо створеного національного доходу. Вона не виробляє нових товарів чи послуг, а в результаті її існування одні особи отримують вигоди за рахунок інших осіб.

2. “Сіра” тіньова економіка – характеризується як економічна діяльність з виготовлення та реалізації товарів та послуг, яка передбачена та дозволена законодавчими нормами права, але не реєструється (включає переважно малий бізнес). На відміну від “другої” економіки, яка є частиною легальної та використовує її, “сіра” економіка характеризується автономним функціонуванням. У даному секторі виробники або навмисно ухиляються від офіційного обліку, оскільки не бажають нести додаткових, але необхідних

витрат, пов'язані з легалізацією їх діяльності, або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

3. “Чорна” тіньова економіка або економіка організованої злочинності – визначається як заборонена законом діяльність, яка пов'язана з виробництвом чи наданням заборонених товарів та послуг.

Автори праці [9] виокремлюють три сфери тіньової економіки:

- неофіційна економіка, яка включає легальні види економічної діяльності, при яких має місце не фіксоване в офіційній статистиці виробництво та реалізація товарів і послуг, приховання такої діяльності від обкладання податками;

- фіктивна економіка, для якої є характерним хабарництво, спекулятивні угоди, приписки, а також різні інші види шахрайства, що зв'язані з отриманням і передачею грошових коштів;

- підпільна економіка передбачає заборонені законодавством види економічної діяльності.

Тіньова економіка має існування в усіх сферах соціально-економічних відносин: від малого підприємництва до великих корпорацій або навіть центральних органів влади. Приклади можуть бути зовсім різноманітними. Основними є: нелегальна заробітна плата (заробітна плата в конвертах) чи виплата заробітної плати не по трудовому договору, а згідно цивільно-правової угоди, що передбачає уникнення сплати соціальних внесків до позабюджетних фондів; готівкові операції, які не обліковуються; приховування доходів та/або завищення видатків; мінімізація вартості акцій корпорації при підготовці до продажу їх контрольного пакету; хабарництво; “відкати коштів”; відмивання коштів; незаконна діяльність; підпільне виробництво; шахрайство; незаконні ринки (“чорні ринки”) збуту. Даний перелік можна ще довго продовжувати, оскільки він постійно оновлюється через появу нових “дірок” у законодавстві чи винахідливості шахраїв [12].

Аналіз літературних джерел з проблематики розвитку тіньового сектору економіки дає можливість зробити такі узагальнення щодо ознак тінізації в Україні [1; 13]:

1. Тіньовий сектор економіки формується через відсутність дієвих заходів боротьби з тіньовими схемами з боку владних структурних елементів.

2. Використання державного майна, а також службового становища посадовими особами для одержання неофіційного приватного доходу.

3. Розгалужена система пільг та субсидій, що сприяє зловживанню, неефективному та нецільовому використанню бюджетних коштів.

4. Відсутність чіткої межі між офіційною і тіньовою діяльністю.

5. Корумпованість державних службовців владних структур і контролюючих органів.

6. Зловживання службовим становищем, встановлення з порушенням законодавства податків і митних зборів за послуги, які входять в обов'язкове виконання відповідними відомствами. Крім того, вартість виконання деяких послуг значно перевищує їх встановлений норматив, фактично стає додатковим митом. Процес ліцензування і видачі різного роду дозволів стає найбільш бажаним для міністерств і відомств, оскільки на його основі можуть бути отримані значні надходження, у тому числі і на поповнення приватного, що не враховуються офіційно, доходу.

7. Тісна співпраця державних службовців з організованими злочинними структурами.

8. Недосконала законодавче поле, у тому числі суперечливі норми законодавства та "прогалини" у законодавствичих актах, що сприяють створенню та існуванню тіньової діяльності. Також це призводить до нестабільності економічних процесів та тенденцій зміни процентних ставок за депозитами та кредитами.

Після з'ясування сутності тіньової економіки доцільно обґрунтувати причини, які сприяють виникненню та поширенню даного явища.

Причин існування тіньової економіки існує багато. Всіх їх можна виділити в 4 основні групи [12]:

- соціально-економічні причини. Здебільшого низький рівень доходів спонукає людину до шляхів їх збільшення через використання різних видів діяльності. Одним із шляхів досягнення цього є приховування доходів чи пошук такого виду діяльності, який, як правило, не завжди є легальним. Переважно це стосується тих осіб, які бажають мати надприбутки. Цьому також можуть сприяти соціальна несправедливість та нерівномірність отриманих доходів. Що стосується економічних причин, то до них можна віднести економічний стан держави. Як правило, під час кризових явищ спостерігається тенденція зростання тінізації економіки. Однією з вагомих причин можна вважати недосконалість податкової системи країни. Через надмірний податковий тягар відбувається перехід грошей у тіньовий сектор. До того ж, податкові механізми не є досить чіткими, що сприяє тінізації економіки. Платники податків враховують економічні наслідки ухилення від сплати податків та можливі штрафні санкції, які вони можуть мати через недотримання законодавчих норм. Чим вища ставка податків і менший розмір штрафних санкцій, тим більша економічна мотивація щодо здійснення протиправної діяльності;

- політичні причини. Нестабільність політичної ситуації провокує суб'єктів господарської діяльності до приховування власних доходів. Окрім того, політичні причини впливають на економіку, стан якої також прямо впливає на тінізацію економіки. Бюрократія й “паперова тяганина”, як правило, провокують до того, щоб уникнути зайвих труднощів, пов'язаних, наприклад, з оформленням певних документів, тому сприяють хабарництву й розвитку корупції. Корупція в умовах сьогодення перетворилась у значну рушійну силу тіньової економіки, у ній задіяні працівники державних органів від найнижчих до найвищих рангів;

- правові причини. Якщо в людини з'явилася певна мотивація до здійснення тіньової діяльності, то такому випадку, слабкі місця в законодавстві

дають дозволяють реалізувати це у дійсність. Саме тому рівень тінізації та корупції в країнах з нестабільним та недосконалим законодавством є високим. Проблемою також є незначна відповідальність за скоєння як дрібних правопорушень так і економічних злочинів, ухилення від сплати податків. Це дає змогу зменшити ризики при здійсненні тіньової діяльності;

- морально-етичні причини характеризуються нашим ставленням до тіньової діяльності. Якщо в країнах з розвинутою демократією суспільство не сприймає та засуджує таку діяльність, то в нашій країні це виглядає прийнятним явищем. Звідси випливає, що тіньова економіка досягла таких масштабів, що вважається загальнодержавною проблемою та загрозою.

Основними особливостями поширення тінізації економіки в Україні є [14]:

- наявність неефективної економічної політики, низької якості державних економічних програм і результативності економічної діяльності у всіх сферах і галузях вітчизняної економіки;

- втрата довіри з боку населення до здійснення державної економічної політики, її структурних реформ, до державних органів влади, внаслідок чого виникає бажання діяти так, щоб задовільнити особисті інтереси за умов неможливості отримання доходів законними шляхами;

- нестабільність, недосконалість, неповнота, неузгодженість законодавчої правової бази;

- недосконалість податкової та бюджетної політики; недосконалість й нестабільність законів у сфері оподаткування; зависоке фіскальне навантаження, включаючи фонд оплати праці, що призводить до багаторазової мінімізації офіційної зарплати і здійснення доплат готівковими коштами;

- існування низького рівня офіційної заробітної плати у неприбутковому секторі економіки (у державних установах, організаціях, підприємствах); пенсій та різноманітних соціальних виплат, що передбачають соціальний захист населення; високого рівня цін на споживання (товари і послуги);

- існування низького рівня життя, соціального захисту та забезпечення більшої частини населення;
- політична нестабільність у державі;
- корумпованість економіки.

За наявності значних обсягів тіньової економіки відбувається:

1. Неефективне управління державними фінансами.

Варто зауважити, що однією з головних причин відтоку бюджетних коштів у тіньову економіку є неефективне та нераціональне управління державними фінансами, у тому числі матеріальними ресурсами. В сфері державних фінансів є умови, які спричиняють тінізацію економіки України за такими напрямками: державна система планування бюджету, розподіл коштів через державні закупівлі, бухгалтерський облік витрат та система державного фінансового контролю і контролінгу.

Спрямування державних коштів в тіньовий сектор економіки на етапі планування державних витрат проводиться шляхом включення перевищених і необґрунтованих витрат, наприклад, штучне подорожчання проєктів. Відсутність єдиної інформаційно-аналітичної бази з цінами в регіонах, а також норм, нормативів на послуги, стислість термінів розгляду бюджетних заявок при плануванні державних витрат сприяють включенню завищених і необґрунтованих витрат та встановлення системи “відкатів”.

Слід відзначити декілька чинників, які передбачають виведення державних коштів у тіньовий сектор. По-перше, відсутність або недостатнє впровадження системи управління ризиків при проведенні планування і виділення бюджетних коштів (створюються умови, за яких додаткові кошти виділяються тим державним органам, за якими були виявлені найбільші порушення). По-друге, відсутність відповідальності або її реалізація не у достатній мірі за необґрунтоване планування державних витрат, завищення ціни інвестиційних проєктів і поточних витрат на всіх етапах формування даної вартості при наявності негласних винагород за прийняття таких рішень. По-третє, відсутність чітких стандартів опису товарів, технічних характеристик

(робіт, послуг), встановлених нормативів при плануванні коштів не дозволяє перевірити достовірність наданих робіт та послуг, що включаються в бюджетну заявку [15, с. 97].

Також однією з сфер, де яскраво виражена присутність тіньової економіки є сфера державних закупівель. Окремими причинами порушень в даній сфері можна вважати складність механізму допуску потенційного постачальника до державних закупівель (безліч необґрунтованих вимог); відсутність єдиного автоматизованого контролю за всіма етапами (починаючи з затвердження та представлення на веб-порталі плану щодо здійснення державних закупівель) проведення електронних державних закупівель дозволяє організаторам на окремих етапах впливати на підсумки державних закупівель та не дозволяє уповноваженим органам своєчасно відслідковувати правильність організації роботи та запобігати порушенням на всіх стадіях.

Ряд причин відтоку державних коштів в “тінь” витікає з наявного державного фінансового контролю та бухгалтерського обліку витрат: низький рівень контролю за державними коштами з причини децентралізованого бухгалтерського обліку витрат. Механізм самостійного здійснення державними організаціями бухгалтерського обліку, складання балансу, звітності, використання різних облікових методів значно послаблює контроль за потоками державних коштів; спотворення бухгалтерської звітності (заниження отриманих доходів шляхом неповного відображення результатів фінансово-господарської діяльності, здійснення угод без належного документарного оформлення та ін.) також є одним із способів виведення державних коштів у тіньовий оборот [15, с. 122].

2. Недосконалість фіскального адміністрування.

Недостатньо ефективна робота фіскальних органів підвищує можливість ухилення від сплати податкових та митних платежів шляхом застосування різних махінацій, створення підставних фірм для переведення в готівку тіньових доходів, контрабанди та ін.

Незаконне виробництво та реалізація підакцизних товарів. Кримінальна обстановка в області незаконного виробництва та реалізації підакцизних товарів залишається досить складною та має тенденцію до погіршення.

Товари реалізуються без акцизних марок або ж з недійсними марками. Має місце торгівля самими акцизними марками, як державного виготовлення, так і підробленими [16].

Нелегальний вивіз капіталу за межі країни та маніпулювання цінами в цілях заниження оподаткованого доходу. Поширеним способом виведення капіталу за кордон є трансферне ціноутворення всередині транснаціональних корпорацій. Крім виведення капіталу за кордон, трансферне ціноутворення тягне за собою такий негативний наслідок, як ухилення від сплати податків.

Відсутність контролю з боку державних органів в сфері торгівлі. Стимулюючими факторами для створення тіньової економіки в сфері торгівлі є незаконна підприємницька діяльність, а також відсутність достовірної інформації щодо обсягів продажів, найменування та походження товарів, постачальників, реалізаторів та покупців.

Відсутність даної інформації призводить до спотворення одержуваних доходів від реалізації товарів, неодноразовим перепродажів, збільшення цін на товари, також можливі ризики щодо реалізації контрабандної та контрафактної продукції [17].

3. Нерозвиненість безготівкових розрахунків.

Нерозвиненість деяких аспектів банківської системи також є однією з причин тіньового обороту у фінансовому секторі. Зокрема, здійснення більшої частини платежів у готівковій формі, наприклад, в продуктових магазинах, кафе, аптеках, перукарнях, громадському транспорті та інших місцях призводить до ненадходження до бюджету значних обсягів податкових платежів [18, с. 231].

В даному контексті одним з ефективних методів щодо зниження частки неврахованих грошових потоків є стимулювання та розвиток електронних безготівкових платежів та електронних систем переказів коштів. Кожен платіж,

проведений безготівковим способом, фіксується в автоматизованих інформаційних системах банків та організацій, які здійснюють окремі види банківських операцій, відбивається в системі бухгалтерського обліку, є прозорим і, при необхідності, підлягає контролю і моніторингу з боку уповноважених державних органів.

Обсяги збитків, що наносяться правопорушеннями на ринку фінансових інструментів та в сфері електронних операцій, незважаючи на їх відносно нерозповсюджений характер, також мають тенденцію до збільшення. До зазначених правопорушень можна віднести незаконні операції з цінними паперами, підробки векселів і банківських гарантій, використання фальшивих кредитних карток і чеків, в тому числі міжнародних платіжних систем Visa, MasterCard, American Express, несанкціонований доступ до комп'ютерних, в тому числі банківських систем [18, с. 240].

4. Високі витрати ведення легального бізнесу.

На сьогоднішній день в Україні одним з найбільш складних і малоефективних регуляторів економічної діяльності є процес надання суб'єктам підприємницької діяльності різного роду дозволів. При цьому, через дозвільну систему регулюється практично весь спектр видів економічної діяльності.

5. Порушення в сфері зовнішньоекономічної діяльності та слабка міжвідомча взаємодія.

В даний час корупція в митних органах є доволі поширеним явищем, оскільки йде взаємовигідний процес, при якому учаснику зовнішньоекономічної діяльності простіше передати незаконну винагороду, ніж дотримати всі митні формальності та сплатити необхідні платежі. Зазначені порушення викликані, зокрема, високими ставками митних зборів на окремі види товарів та бар'єрами, які виникають перед суб'єктом господарювання при імпорті товарів на територію країни [17].

Контрабандна діяльність набуває все більш організований і масштабний характер, вдосконалюється механізм її функціонування. Почастішали випадки

зміни найменувань декларованих вантажів в митних документах, перевищення кількості фактично вивезених або ввезених вантажів порівняно з зазначеними в митних деклараціях та ін. Залишаються значними масштаби незаконного ввезення на територію держави тютюнових виробів, спирту, нафтопродуктів, неякісних продуктів харчування, низькопробних товарів широкого вжитку.

6. Недосконалість законодавства в сфері економічних злочинів, корупція в державних органах та низький рівень правової культури.

Недосконалість законодавства та слабкий контроль за виконанням нормативно-правових актів створюють умови для виникнення адміністративних бар'єрів для розвитку бізнесу та ґрунт для протиправних дій, як з боку державних службовців, так і представників бізнесу [19].

7. Приховане безробіття.

Певний внесок в зростання тіньової економіки вносять приховане безробіття і неформальна зайнятість. В Україні відзначається високий рівень неформальної економічної діяльності, яка при всіх недоліках зіграла та досі відіграє певну позитивну роль у вирішенні проблем безробіття та бідності. Особливо високий рівень неформальної зайнятості має місце в сфері будівництва, виробництві харчових продуктів, транспорті, вуличних продовольчих та речових ринках, сезонних сільськогосподарських роботах [15, с. 381].

Існування надмірного тіньового сектору економіки формує ряд небажаних наслідків для України [14]:

- втрата податкових надходжень, і як результат – ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед суспільством і посилення нерівномірності податкового тиску;
- скорочення інвестиційних ресурсів в Україні через утруднення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованого від оподаткування доходу та його витік за кордон;
- можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції тіньового сектора на величину несплаченого податку;

- несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, нераціональне розміщення наявних суспільних ресурсів;
- моральна і духовна деградація суспільства;
- неможливість швидкої інтеграції України до європейської спільноти через викривлений розвиток принципів демократичного суспільства.

Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства: збільшення кількості економічних злочинів, широкомасштабний розвиток організованої злочинності, що веде до втрати державою своїх регулюючих, контрольних та інших соціально важливих функцій.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Великі обсяги тіньової економіки породили різноманітну кількість методів дослідження. Визначити та здійснити оцінку явищу, яке навмисно приховується, є надзвичайно складним завданням. Вимірювання тіньового сектору економіки – це дуже складний і широкомасштабний процес. Останнім часом в інформаційно-аналітичних виданнях, у науковій літературі та в засобах масової інформації визначено велику кількість різноманітних оцінок обсягів тіньової економіки.

Зауважимо, що методи оцінки тіньової економіки можна поєднати у дві групи: методи мікрорівня і методи макрорівня.

До методів мікрорівня відносяться [20]:

1) здійснення опитування населення, експертів та вибіркові обстеження суб'єктів господарсько-економічної діяльності;

2) аналіз податкових перевірок і даних правоохоронних органів. За допомогою цього методу з усіх перевірених платників податків виявляється кількість порушників, що приховують частину отриманих доходів. Припускаючи, що вибірка є репрезентативною стосовно всіх платників податків, розраховується загальний неврахований дохід по країні в цілому;

3) спеціальні методи економіко-правового аналізу. З цих методів можна виділити три види: метод бухгалтерського аналізу, метод документального аналізу, метод економічного аналізу.

Метод бухгалтерського аналізу має на меті дослідження бухгалтерського обліку для виявлення облікових невідповідностей та відхилень. Метод документального аналізу – це дослідження бухгалтерських документів на наявність невідповідностей у зовнішньому оформленні та змісті облікових документів. Метод економічного аналізу дозволяє виявити причини відхилення від нормальної економічної діяльності.

Недоліки методів мікрорівня полягають в тому, що вони можуть надати тільки точкову оцінку тіньової економіки. З іншого боку, перевагою цих методів є те, що вони можуть надати детальну інформацію про обсяг неофіційної економічної діяльності у виробничому секторі, а також про структуру і напрями діяльності тих, хто працює у тіньовій економіці.

До методів макрорівневої оцінки належать [20]:

1) метод аналізу розбіжностей даних офіційної статистики. У найбільш часто використовуваному варіанті цього методу аналізується різниця між валовим внутрішнім продуктом, розрахованим як сукупний дохід від виробничої діяльності, і загальними видатками на купівлю товарів і послуг. Перевищення другого показника над першим буде свідчити про наявність неврахованих доходів, які були отримані в ході тіньової діяльності;

2) метод оцінки неврахованої вартості. Для оцінки тіньової економіки проводиться перевірка на достовірність офіційних рахунків створення і використання ВВП, виявляються протиріччя, простежується зміна вартісних показників у процесі створення доданої вартості з урахуванням зміни обсягів продукції, яка випускається в натуральному виразі. Дані уточнюються шляхом вибіркового перевірок і спостережень;

3) монетарні методи, які застосовуються при аналізі процесів, пов'язаних з попитом на гроші, оборотністю і формою використання грошових коштів. Ці методи базуються на врахуванні особливостей обертання грошової маси при обслуговуванні офіційної і тіньової економік;

4) економетричні методи базуються на припущенні, що підпільна діяльність є наслідком високих ставок податків і готівкові кошти використовують в основному в тіньових операціях. Ця група методів, як правило, застосовується для оцінки тіньової економіки промислово розвинених країн;

5) структурні методи засновані на використанні інформації про розміри тіньового сектору в різних сферах економічної діяльності: а) в експертному методі на основі існуючої інформації експертним шляхом визначаються

розміри тіньової економіки в кожній галузі виробництва товарів і послуг. Оцінка розмірів усієї тіньової економіки країни здійснюється шляхом зважування розмірів тіньової економіки в окремих секторах з частками цих секторів у ВВП; б) метод зіставлення галузей ґрунтується на припущенні, що рівні тінзації окремих галузей пропорційні рівню тінзації всієї економіки і співвідношення галузевих рівнів тінзації змінюється незначно;

б) до спеціальних методів оцінки обсягів тіньової економіки належать метод оцінки за показником зайнятості та метод стійких взаємозв'язків: а) метод оцінки за показником зайнятості заснований на припущенні, що зниження офіційного рівня зайнятості викликає переміщення робочої сили з офіційного сектора у тіньовий. Для оцінки розмірів тіньової економіки щодо валового внутрішнього продукту на основі даних про зайнятість в тіньовому секторі необхідно визначити продуктивність праці в цьому секторі, що досягається за допомогою опитувань і обстежень; б) метод стійких взаємозв'язків передбачає визначення обсягів тіньової економіки як різниці між реальним (з урахуванням тіньової економіки) і офіційним ВВП. При цьому реальний валовий внутрішній продукт розраховується через показник питомого енергоспоживання. Такий підхід є особливо прийнятним для країн з перехідною економікою, зокрема України.

Також необхідно звернути увагу на методики оцінки масштабів тіньової економіки, які були безпосередньо впроваджені в Україні. Існують дві офіційні методики оцінювання обсягів тіньової економіки України: методика Державної служби статистики України та підхід Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Держстат України розробив та регулярно використовує методику визначення обсягів тіньової економіки в рамках Програми розвитку системи національних рахунків. Основна мета – моніторинг тенденцій тіньового сектору економіки на щорічній основі. За допомогою цієї методики стає можливим оцінити обсяги тіньового виробництва на загальнонаціональному рівні. Підхід Міністерства економічного розвитку і торгівлі України до оцінювання розміру тіньової економіки був розроблений

як засіб відстежування розвитку загального обсягу тіньової економіки для формування стратегії економічного розвитку на макрорівні. Але рівні тінзації економіки України, розраховані за допомогою цих методик, дуже різняться між собою, що свідчить про методологічну, методичну та організаційну недосконалість офіційних підходів.

Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: “витрати населення – роздрібний товарооборот”, фінансовий, монетарний, електричний. Метод збитковості підприємств застосовується для оцінки мінімального та максимального коефіцієнтів, у межах яких знаходиться рівень тіньової економіки [21].

Обчислення рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб’єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки. Діяльність домогосподарств з виготовлення товарів власного виробництва для своїх потреб чи потреб членів своєї сім’ї (сектор натурального самозабезпечення) не вважається тіньовою економікою. Дані щодо витрат домогосподарств отримуються шляхом вибіркового обстеження умов життя домогосподарств на добровільній основі, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб’єктами господарювання – шляхом статистичної звітності (обов’язкові дані).

Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” у періоді, що аналізується ($T_{BH_PT\ t}$), визначається за такою формулою [21]:

$$T_{BH_PT\ t} = \frac{B_{гр\ тов\ кор\ t} - \Pi_{ст\ л.с.\ t}}{\Pi_{ст\ л.с.\ t}} \times 100, \quad (2.1.)$$

де $B_{сп\ тов\ кор\ t}$ – скориговані споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується (млн. гривень);

$\Pi_{ст\ л.с.\ t}$ – загальний обсяг продажу населенню товарів усіма видами суб'єктів господарювання в легальному секторі економіки в періоді, що аналізується (млн. гривень).

Обчислення рівня тіньової економіки за фінансовим методом полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій (далі – підприємства) у країні в цілому або в i -му виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки.

При обчисленні рівня тіньової економіки за фінансовим методом у країні в цілому припускається, що базовим періодом розрахунку є 2003 рік (t_0), рівень тіньової економіки ($T_{\phi t_0}$) у якому розраховується за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” і становить 33 відсотки.

Обчислення рівня тіньової економіки за фінансовим методом складається з таких етапів: розрахунок зміни частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств (у періоді, що аналізується, до аналогічного періоду попереднього року); оцінка впливу зміни співвідношення вихідних-вхідних цін у відповідному виді економічної діяльності; розрахунок рівня тіньової економіки (прихованих доходів).

Рівень тіньової економіки (прихованих доходів) підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується ($T_{\phi \nu t}$), розраховується за такою формулою [21]:

$$T_{\phi \nu t} = T_{\phi t_0} + \Delta \mathcal{C}_{\Pi t} \times 100, \quad (2.2.)$$

де $T_{\phi t_0}$ – рівень тіньової економіки в базовому періоді, розрахований за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”;

$\Delta C_{\Pi t}$ – зміна рівня тіньової економіки для підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується.

Обчислення рівня тіньової економіки за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду (t_0), за який прийнято 1991 рік.

Припускається, що: при здійсненні суб'єктами господарювання і населенням незареєстрованої економічної діяльності розрахунки за товари, роботи і послуги проводяться з використанням готівки, що зумовлює збільшення попиту на готівку в обігу, що обертається поза банками; швидкість обігу готівкових коштів як в офіційній, так і в тішовій економіці однакова; базовим вважається період, у якому рівень тішової економіки був незначним; у базовому періоді рівень тішової економіки дорівнює нулю.

Розрахунок рівня тішової економіки за монетарним методом здійснюється на основі рівнів тішової економіки, розрахованих за методом Гутманна та за модифікованим методом.

Інтегральний рівень тішової економіки за монетарним методом розраховується як сума зважених величин рівнів тішової економіки, розрахованих за методом Гутманна та за модифікованим методом.

Зважена величина рівня тішової економіки за методом Гутманна $q_{mГ}$ розраховується за такою формулою [21]:

$$q_{mГ} = M0 / M2 \quad (2.3.)$$

Зважена величина рівня тішової економіки за модифікованим методом q_{mm} розраховується за такою формулою [21]:

$$q_{mm} = 1 - (M0 / M2) \quad (2.4.)$$

Обчислення рівня тішової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце

перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці.

Таке припущення є правильним, якщо технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг залишається незмінним. У разі інвестування в енергоефективні проекти та енергозберігаючі заходи різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок науково-технічного прогресу. Починаючи з 1998 року при розрахунку обсягів тіньової економіки застосовується алгоритм, що враховує розвиток науково-технічного прогресу, досягнутого в реальному секторі економіки при споживанні всіх видів паливно-енергетичних ресурсів.

Рівень тіньової економіки за електричним методом ($T_{E t(t_0)}$) визначається шляхом порівняння рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується за такою формулою [21]:

$$T_{E t(t_0)} = \frac{I_{E t(t_0)} - I_{BВП t(t_0)}}{I_{BВП t(t_0)}} \times 100, \quad (2.5.)$$

де $I_{E t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду;

$I_{BВП t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду;

t – період, що аналізується;

t_0 – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії

($I_{E t_0}$) та індекс зміни ВВП ($I_{BВП t_0}$) дорівнюють одиниці. За базовий період прийнято 1990 рік.

Обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

При використанні методу збитковості підприємств використовуються такі припущення:

1) усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової

економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується ($R_{3t} = R_{\Pi t}$).

Умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується ($M_{\Pi 3yt}$), розраховується за такою формулою [21]:

$$M_{\Pi 3yt} = R_{\Pi t} \times M_{B3of t} = \frac{M_{\Pi\Pi of t}}{M_{B\Pi of t}} \times M_{B3of t} = M_{\Pi\Pi of t} \times \frac{M_{B3of t}}{M_{B\Pi of t}}, \quad (2.6.)$$

де $M_{B3of t}$ – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень);

$M_{B\Pi of t}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень);

$M_{\Pi\Pi of t}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень);

2) співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств [21]:

$$\frac{M_{B3of t}}{M_{B\Pi of t}} = \frac{l_{3of t}}{l_{\Pi of t}}, \quad (2.7.)$$

де $l_{3of t}$ – кількість збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць);

$l_{\Pi of t}$ – кількість прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць).

Тіньовий прибуток у періоді, що аналізується (M_{Tt}), розраховується за такою формулою [21]:

$$M_{Tt} = M_{\Pi 3yt} + M_{\Pi 3of t}, \quad (2.8.)$$

де $M_{\Pi 3yt}$ – умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується (млн. гривень);

$M_{\Pi 3of t}$ – частина валової доданої вартості продукції збиткових підприємств, що за офіційними статистичними даними є збитком збиткових підприємств (млн. гривень).

Обчислення інтегрального показника рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому здійснюється шляхом зведення оцінок за методами “витрати населення – роздрібний товарооборот”, фінансовим, монетарним та електричним в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за

відповідним методом за попередні роки. Чим більш нестабільними є оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у попередні роки, тим меншим є вплив відповідного методу на інтегральний показник рівня тіньової економіки. Перевага надається методу, що має більш стабільні оцінки за останні п'ять років.

Проблеми зростання тіньового сектора в умовах сьогодення актуалізуються, що однозначно зумовлено пролонгацією цінових та девальваційних шоків, дефіцитом платіжного балансу, ескалацією військових конфліктів на території України, збільшенням адміністративного тиску та панічних настроїв у бізнес-середовищі, зневірою господарюючих суб'єктів в покращення економічної і політичної ситуації [22]. Підтвердженням цього є існування позитивних тенденцій зміни рівня тіньової економіки в Україні (рис. 2.1.).

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, починаючи із 2013 року спостерігається стрімка тенденція зростання обсягів тіньової економіки (рис. 2.1).

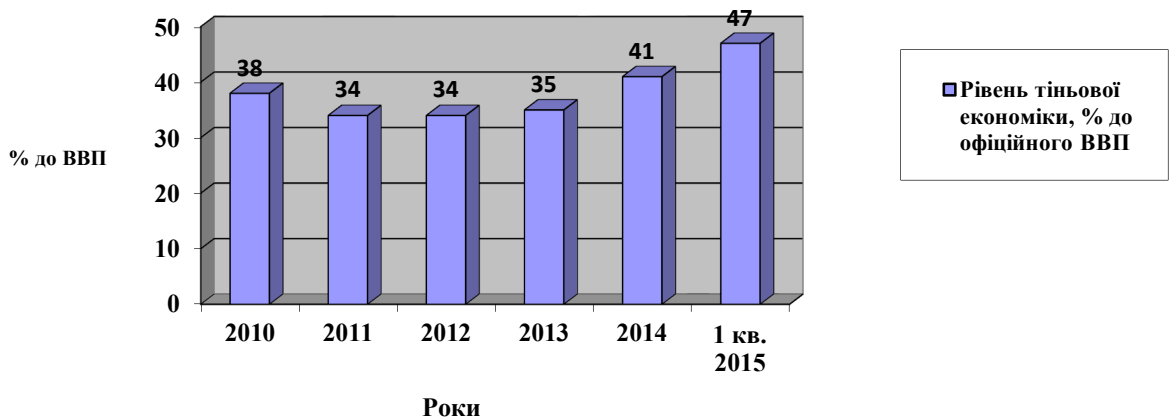

Рис. 2.1. Динаміка рівня тіньової економіки, % до офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними [23].

Так, рівень тіньового сектору економіки у 2013 році характеризувався незначним зростанням у порівнянні з попереднім роком (на 1 в.п.), але у подальших роках відбулося стрімке підвищення даного показника. За 2014 рік значення показника збільшилося на 6 в.п. у порівнянні з 2013 роком.

У I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 в.п. до 47% від обсягу офіційного ВВП. За підсумком I кварталу 2015 року всі агреговані види економічної діяльності (ВЕД) за виключенням сільського господарства продемонстрували максимізацію рівня тіньової економіки. Так, частка тіньового сектору у фінансовій і страховій діяльності зросла на 9 в.п. (з 53 до 62 % від рівня валової доданої вартості цієї галузі), у переробній промисловості та будівництві – на 8 в.п. (з 51 до 59 % та 44 до 52 % відповідно), у добувній промисловості – на 6 в.п. (з 59 до 65 %), у ВЕД “Операції з нерухомим майном” – на 5 в.п. (з 50 до 55 %) [23].

Розглянемо обсяги тіньової економіки, які визначено за різними методами, що розглядалися нами у п. 2.1. Тіньовий сектор економіки фіксується на рівні 20 – 50% ВВП (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Оцінка частки тіньового сектору економіки України, % ВВП

Рік	Оцінка за методикою Держкомстату	Метод “Витрати населення – роздрібний товарообіг”	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Оцінка професора Ф. Шнайдера
2004	18,9	33,5	28,0	29,5	25,0	49,0
2005	18,1	46,5	28,0	25,0	24,0	48,0
2006	17,3	40,5	27,5	24,5	23,5	47,0
2007	15,5	38,0	27,0	26,0	24,0	47,0
2008	15,1	40,0	26,0	38,0	30,0	46,0
2009	16,1	45,0	35,0	40,5	31,0	46,0
2010	16,5	44,0	37,0	30,0	31,0	45,0
2011	16,0	44,0	37,5	27,0	31,5	44,1
2012		Інтегральний показник рівня тіньової економіки – 32				
2013		Інтегральний показник рівня тіньової економіки – 35				
I кв. 2014		Інтегральний показник рівня тіньової економіки – 40				

Джерело: побудовано за даними [24].

За даними таблиці 2.1. видно, що найменший обсяг тіньової економіки дали розрахунки, які здійснено за методикою Держкомстату.

Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 % до 18 % ВВП. Варто зазначити, що ці дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців [24].

Дані таблиці 2.1. свідчать про те, що відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні за останні 5 років становить від 27 % до 44 % ВВП. Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

Високий рівень тіньової економіки показують розрахунки, які здійснено за методом “Витрати населення – роздрібний товарообіг” (показник становить зазвичай більше 40 % ВВП).

Що стосується інтегрального показника рівня тіньової економіки, то у 2015 році його значення становило 40 % ВВП, що більше на 5 в.п. у порівнянні з попереднім 2014 роком (35 % ВВП) та 8 в.п. у порівнянні з 2013 роком (32 % ВВП) (див. рис.2.2.).

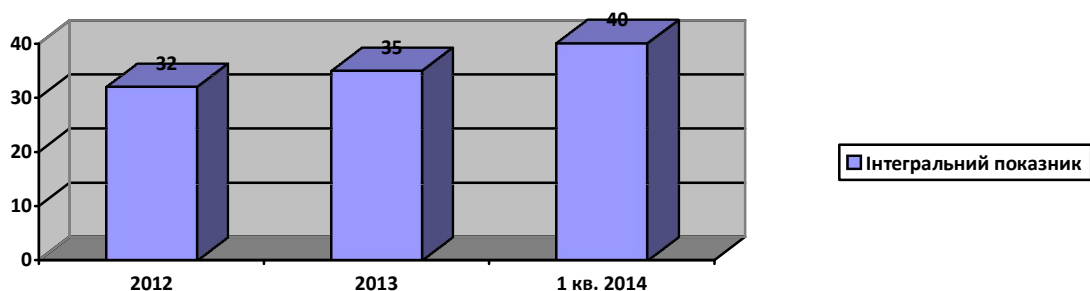

Рис. 2.2. Значення інтегрального показника за 2012 – I кв. 2014 року, % ВВП

Джерело: побудовано за даними [24].

Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні коливається в межах 45 – 50 % від офіційного ВВП.

Поширення тіньової економіки має негативний вплив на дієвість механізмів та інструментів глобального управління. Основними сучасними проблемами тінізації економічних систем у глобальному просторі є тіньова зайнятість та тіньові фінансові потоки. За оцінками фіскальних органів, у 2012 році загальний обсяг тіньового сектора вітчизняної економіки становив більше 350 млрд. грн. на рік. До того, 170 млрд. грн. становила зарплата в “конвертах”, 100 млрд. грн. - це виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. грн. складають неофіційні платежі, 45 млрд. грн. – основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. У 2013 році у тіні опинилося близько 250 млрд. грн. коштів зареєстрованих в Україні платників податків. Зафіксовано, що 41% закупівель державні та комунальні підприємства проводили без застосування тендерних процедур. За даними СБУ від 50 до 75% бюджетних асигнувань під час процедури держзакупівель освоюється з численними порушеннями. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10 – 15% (35 – 53 млрд. грн.) видаткової частини держбюджету щорічно. Обсяги виведення коштів, отриманих в результаті корупційних та економічних злочинів, за оцінками міжнародних експертів, перевищують 10 млрд. дол. США на рік. При цьому в останні роки виведення капіталів за рахунок заниження цін експорту складає від 73 до 79%. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих в тіні складає 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, “в тіні” працюють близько 5 – 7 млн. українців. За січень – жовтень 2013 року співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями. Разом з тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати “у конвертах”. За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні складає орієнтовано 200 млрд. грн., а за оцінками

податківців – 170 млрд. грн. щорічно. Якщо оцінювати цей обсяг на основі зіставлення статистичних даних по доходам населення і роздрібному товарообігу, рівень тіньових доходів домогосподарств може сягати 40 – 45%. Орієнтовні втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд. гривень, а недоотримані соціальні внески складають більш ніж 97 млрд. гривень на рік [24].

Що стосується обсягів тіньової економіки у I кв. 2015 році, то зазначимо, що три з чотирьох методів (за виключенням монетарного), з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали збільшення рівня порівняно з I кв. 2014 року.

Зокрема:

- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 5 в.п. (до 56%);
- за методом збитковості підприємств збільшення рівня тіньової економіки склало 8 в.п. (до 50% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод показав збільшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 38%). Тоді як монетарний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки – на 1 в.п. (до 35%) [24].

За розрахунками австрійського експерта, професора економіки Ф. Шнайдера, середній рівень тіньової економіки за 28-ма країнами ЄС становить 18,3 %.

На рис. 2.3. нами відображено значення рівня тіньової економіки окремих країн ЄС та України.

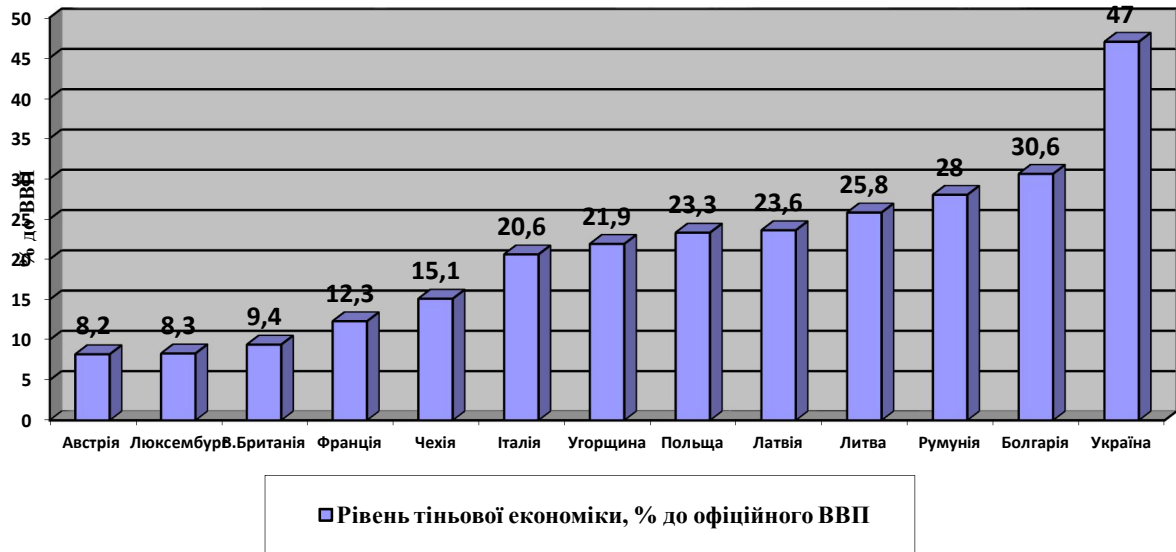

Рис. 2.3. Рівень тіньової економіки окремих країн ЄС та України у 2014 році, % до офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними [23].

Дані рис. 2.3. свідчать, що найменший рівень тіньової економіки у 2014 році спостерігається у Австрії (8,2 % ВВП), Люксембурзі (8,3 % ВВП), Великій Британії (9,4 % ВВП), Франції (12,3 % ВВП). Найбільш тінізованою серед країн ЄС вважається Болгарія, у якої досліджуваний показник знаходиться на рівні 30,6 % ВВП.

Показник тінізації економіки на рівні вище 40 % характерний для країн Латинської Америки і Африки [25].

Враховуючи тенденцію до зростання фіскального та адміністративного навантаження, подальше підвищення рівня безробіття та падіння ВВП вбачаються прогнози максимізації обсягів тіньової економіки в Україні.

По податку на прибуток та ПДФО пропонується у 2016 році установити ставки на рівні 18%, у 2017 – на рівні 17%, ПДВ та ЄСВ – 20%. Але і такі зміни означають, що зниження податкового навантаження відносно того, що існує наразі, відбудеться лише по двох податках – на прибуток та ЄСВ, незмінною залишиться ставка по ПДВ і підвищиться податкове навантаження по ПДФО [26]. А як відомо, чим вище податковий тягар, тим більше тіньовий сектор економіки.

За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні складає орієнтовно 200 млрд. грн., а за оцінками податківців – 170 млрд. грн. щорічно. Якщо оцінювати цей обсяг на основі зіставлення статистичних даних по доходам населення і роздрібному товарообігу, рівень тіньових доходів домогосподарств може сягати 40 – 45 %. Орієнтовані втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд. грн., а недоотримані соціальні внески складають більш ніж 97 млрд. грн. на рік [24].

Такі кошти, при реалізації вірних управлінських рішень щодо детінізації вітчизняної економіки, можуть забезпечити значний обсяг фіскального потенціалу держави, що позитивно вплине на тенденцію зміни рівня її фінансової безпеки.

РОЗДІЛ 3

МОЖЛИВІ ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Загальновідомо, що тіньова економіка спричиняє зародженню та існуванню комплексу негативних наслідків, основними серед яких вважається скорочення обсягів фінансових ресурсів країни, підвищення податкового навантаження на легальний сектор економіки, мінімізація інвестиційної привабливості вітчизняної економіки, видача заробітної плати у конвертах і т.д.

За результатами проведених наукових досліджень виявлено доцільність реалізації рішучих дій щодо радикального та остаточного вирішення проблематики детінізації економіки.

Ми погоджуємося з думкою Д. Буркальцевої, яка зазначає, що детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів [27].

О. Цимбал вважає, що для уникнення розвитку тіньових економічних процесів та операцій необхідно застосовувати комплекс таких заходів [28]:

- встановлення податкових стимулів до нагромадження та інвестування грошових коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами господарської діяльності підприємств;
- реальне і радикальне спрощення здійснення дозвільних процедур відносно здійснення підприємницької діяльності, особливо це стосується інноваційної сфери;
- обов'язкове обґрунтування основних джерел походження грошових коштів при купівлі тих товарів, вартість яких є великою та перевищує певну визначену суму (придбання житла, земельних ділянок, транспортних засобів та інших предметів розкоші);
- залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню;

- підготовка різноманітних пропозицій відносно вдосконалення процедури державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, що робиться з метою спрощення та унеможливлення появи та функціонування “фіктивних підприємств”;
- налагодження професійних та ефективних зв'язків з органами певних міжнародних організацій та їх інформаційно-аналітичними центрами;
- ставлення до корупції і хабарництва мають бути такими, які відносять такі діяння до найважчих злочинів;
- помірно податкове законодавче поле;
- посилення покарання за використання службового становища в власних цілях з метою наживи.

Ключовим фактором детінізації О. Черниш вбачає “формування мотиваційного нормативно-правового середовища, яке забезпечує високоефективну і прибуткову роботу легальної економіки. При цьому сталість економічного розвитку має забезпечуватися виключно засобами ринкового регулювання”. Окрім того, вагомими заходами з боку органів влади він вважає необхідність формування передумов для напрацювання рівних конкурентних правил на внутрішньому ринку усім суб'єктам господарювання та забезпечення з боку держави реальної вартості робочої сили і недопущення її знецінення [29].

Висвітлення основних чинників та передумов тінізації економіки України (див. п. 1.2.) є важливим підґрунтям для розробки комплексу необхідних системних заходів щодо детінізації вітчизняної економіки. Впровадження такого комплексу дій має включати такі вектори та безпосередні кроки протидії тінізації економіки України [30]:

1. Підвищення ефективності управління державними фінансами.

Ефективне управління державними фінансами передбачає здійснення комплексу необхідних заходів на кожній стадії планування бюджетних коштів та їх використання. Тому для вдосконалення державної системи планування бюджету потрібно вжити таких заходів:

- запровадження системи управління існуючими реальними та потенційними ризиками при плануванні і виділенні бюджетних коштів, які є витратами, з метою своєчасного виявлення порушень та вжиття відповідних заходів, що включають і кримінальну відповідальність;
- впровадження кодифікації та стандартизації товарів, що використовуються при процесі плануванні витрат та здійснення відповідних державних закупівель;
- необхідність створення ефективного механізму притягнення до різного роду відповідальності учасників формування бюджету та розмежування відповідальності на всіх етапах планування.

Для посилення контролю за бюджетними коштами необхідно вжити такі заходи:

- здійснити вдосконалення механізму закупівель квазідержавного сектора, що призведе до максимізації їх прозорості;
- вдосконалити механізм виконання договорів щодо державних закупівель і закупівель об'єктів квазідержавного сектора;
- доопрацювати методики оцінки ефективності роботи бюджетних органів з урахуванням їх рейтингу за кількістю скарг в сфері державних закупівель.

З метою вдосконалення реалізації державного фінансового контролю необхідно запровадити такі заходи:

- здійснити розробку та впровадження механізмів інформаційної взаємодії органів державного фінансового контролю з іншими інформаційними базами інших контролюючих та наглядових органів державної влади;
- внести зміни та доповнення до законодавства України про прийняття податковими органами додаткових форм податкової звітності тільки після втілення у практику системи оцінки ризиків.

2. Вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії.

Для скорочення правопорушень в сфері зовнішньоекономічних відносин на системній основі потрібно здійснити забезпечення належної взаємодії та обміну інформацією між відповідними органами державної влади. Також необхідно реалізувати:

- затвердження стандартів технічного оснащення митних постів, окремих контрольно-пропускних пунктів, органів внутрішніх справ, кінологічних служб, правоохоронних та спеціальних органів, в тому числі для проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій;
- систематичне розслідування кожного випадку виходу з ладу обладнання щодо забезпечення контролю на митних постах, а в разі встановлення порушень забезпечити притягнення до відповідальності.

З метою боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванням тероризму, необхідно забезпечити здійснити такі заходи:

- створення ефективного механізму взаємодії та обміну інформацією з питань боротьби з відмиванням доходів, які отримані незаконними шляхами, що дозволяє в максимально короткі терміни запитувати і отримувати необхідну інформацію;
- удосконалення системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванням тероризму, розширюючи перелік суб'єктів фінансового моніторингу, а також за рахунок створення єдиного інформаційного каналу між відповідними державними органами.

3. Вдосконалення законодавства в сфері боротьби з економічними злочинами.

Ряд наукових досліджень зауважують, що в довгостроковій перспективі саме розвиток інститутів є головним чинником зменшення рівня тінізації економіки. Поступове вдосконалення законодавчо-правового поля, незалежний суд, ефективна та правомірна діяльність правоохоронних органів є важливими й обов'язковими умовами ефективного функціонування економіки, що в

перспективі, створять необхідні умови для системної детінізації економіки України [31, с. 101].

З метою запобігання помилкового та умисного банкрутства доцільною є реалізація таких заходів:

- організація необхідних заходів щодо боротьби з помилковим і навмисним банкрутством;
- вдосконалення механізмів обміну інформацією між судами та відповідними уповноваженими державними органами з питань, пов'язаних з процедурами банкрутства.

4. Розвиток безготівкового розрахунку.

Розвиток безготівкового розрахунку є одним з основних заходів щодо зниження тіньового обороту в фінансовому секторі. З метою розвитку безготівкового розрахунку в державі необхідно реалізувати такі системні заходи:

- створити механізми інформаційної взаємодії фіскальних органів з іншими контролюючими органами, що беруть участь у дослідженні підозрілих фінансових операцій;
- реалізувати процедуру повернення коштів банками другого рівня клієнтам в випадках несанкціонованого використання безготівкових коштів шахраями;
- проводити надання операторами зв'язку якісних і доступних каналів зв'язку для оснащення місць неорганізованої торгівлі засобами безготівкових розрахунків;
- здійснити посилення контролю та відповідальності банків другого рівня при незаконному переведенні в готівку грошових коштів;
- реалізувати проведення спільно з банками другого рівня заходів з підвищення рівня обізнаності населення про діючу систему безготівкових платежів та використання платіжних карток через засоби масової інформації та інтернет-ресурси;

- здійснити організацію на постійній основі розіграшу державної лотереї за чеками, що видаються POS-терміналами в цілях стимулювання більш активного використання платіжних карток для здійснення безготівкових платежів.

5. Вдосконалення фіскального адміністрування.

Задля підвищення ефективності фіскального адміністрування потрібно забезпечити реалізацію таких заходів:

- здійснити внесення змін і доповнень до законодавства в частині упорядкування реєстрації, перереєстрації юридичних осіб, які передбачають проведення податкової перевірки після здійснення реєстрації та перереєстрації підприємств;

- удосконалення критеріїв оцінки ризиків, у тому числі при постановці на облік з ПДВ, реорганізації юридичних осіб і т.д.

Варто підкреслити необхідність проведення систематичної роботи з виявлення нових схем ухилення від сплати податків, а також створення ефективних механізмів обміну інформацією між державними та приватними структурами [32].

6. Створення сприятливих та ефективних умов для ведення бізнесу.

Протидія тіньовій економіці в реальному секторі вимагає створення умов для виходу з тіні суб'єктів підприємництва шляхом зниження витрат ведення бізнесу та вдосконалення системи державного регулювання. В даному контексті необхідно вжити наступних заходів:

- розробка критеріїв відбору товарних ринків задля проведення ґрунтового аналізу та оцінки стану конкурентного середовища, які передбачатимуть повне охоплення галузей економіки;

- аналіз системи управління ризиками на предмет їх відкритості та закритості;

- концептуальний перегляд дозвільної системи.

7. Боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення.

З метою зниження рівня корупції в державних органах актуальною вбачається реалізація наступних заходів:

- посилення ролі ринків та конкуренції, що повинно забезпечити зменшення розмірів потенційного прибутку від корупційних дій;
- вдосконалення діяльності інститутів громадянського суспільства антикорупційної спрямованості;
- активізування взаємодії з провідними іноземними структурами, що реалізують антикорупційні Програми, впроваджувати в практику антикорупційної боротьби позитивний зарубіжний досвід;
- розробка законопроекту, що передбачає перевірку на поліграфі керівників державних органів;
- розробка законопроекту для публічної декларації доходів державних службовців;
- удосконалення форми співпраці державних органів з громадськими інститутами.

Підсумовуючи варто зазначити, що завдання протидії тінізації економіки України особливо гостро постає за умов сучасних геополітичних викликів, євроінтеграційних процесів. Окреслені вище напрями протидії тінізації економіки України формують основний сутнісний базис для подальшої розробки комплексного плану детінізації економіки України. Протидія тінізації економіки України вимагає проведення поліпредметних досліджень, розробки комплексної стратегії протидії у співпраці із зарубіжними партнерами, насамперед з метою використання їх позитивного досвіду у боротьбі з цим загрозливим для національної безпеки явищем.

Пріоритети державної політики в сфері детінізації економіки України:

- вдосконалення існуючих методик розрахунку рівня тіньової економіки з врахуванням світової практики;
- створення умов для детінізації суспільно-політичного процесу;
- підвищення ефективності управління державними фінансами на всіх стадіях планування та використання бюджетних коштів;

- вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії;
- вдосконалення законодавства в сфері боротьби з економічними злочинами;
- стимулювання розвитку безготівкових розрахунків;
- вдосконалення фіскального адміністрування;
- протидія тіньовій економіці в реальному секторі шляхом зниження транзакційних витрат та вдосконалення державної дозвільної системи;
- боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення;
- посилення захищеності прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- зміцнення економічної безпеки держави у процесі поглиблення міжнародної та глобальної економічної інтеграції.

Основною зброєю в арсеналі у боротьбі з тіньовою економікою є [33]: прозоре податкове, кримінальне та цивільне право; високий рівень оплати праці державних службовців; висока якість надання державних послуг населенню; ефективний механізм захисту прав і свобод громадян перед посяганнями державних структур; дієвий ринковий механізм та високий рівень конкуренції.

Саме ці умови, а не жорсткі санкції, є фундаментом для боротьби з тіньовою економікою в будь-якій країні. Трансформація тіньової економіки та подолання корупції є не лише чинником економічного зростання, вирішення низки соціальних питань, але й першочерговим завданням на шляху до інтеграції України з Європейським Союзом. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері трансформації тіньової економіки, втілене в Угоду про партнерство та співробітництво і спільні плани дій, може дати позитивні результати при умові постійного моніторингу цього процесу з боку міжнародних організацій та наднаціональних установ ЄС, а також при ретельному виконанні Україною взятих на себе зобов'язань.

ВИСНОВКИ

За даними проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Тіньова економіка – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. “Тіньові” підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки.

Виділяють такі види тіньової економіки: “друга” тіньова економіка як заборонена законом економічна діяльність працівників “білої” (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу; “сіра” тіньова економіка як економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес); “чорна” тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов’язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг.

Головними причинами тінізації національної економіки є: недовіра до влади та недовіра до управлінських рішень, геополітичні конфлікти, висока корупція, складні бюрократичні процедури, недосконале інституційне та законодавче забезпечення, надмірне податкове навантаження та неефективне адміністрування податків загалом, високий рівень безробіття та відсутність економічних стимулів до легального працевлаштування, недосконалість судової та правоохоронної систем.

Рівень тіньової економіки за останні роки зростає. На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився до 47% від обсягу офіційного ВВП.

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є: системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян); відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці); високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства); нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату; недостатній захист інвесторів; нестабільне політичне середовище та ін.

Отже, для подолання надмірної тінізації економіки України варто реалізувати такі заходи: зробити легальні умови ведення бізнесу конкурентними з тіньовими, акцентувавши увагу на перегляді ставок податків, оптимізувати податкове навантаження на платників; полегшити адміністрування податків; спростити податковий облік, наблизити його до бухгалтерського; полегшити умови ведення бізнесу (зокрема, спростити дозвільну систему, передати частину регулюючих функцій від держави до об'єднань підприємців); посилити боротьбу з тіньовою економічною діяльністю та корупційними проявами; зробити прозорішим процес витрачання бюджетних коштів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Задворних С. С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Сергій Сергійович Задворних; наук. кер. Пасічник Ю. В. – Черкаси, 2015. – 176 с.
2. Бекряшев А.К. Теневая экономика и экономическая преступность / А.К. Бекряшев, И.П. Белозеров, Н.С. Бекряшева. – Омск: ОГУ, 2000. – 459 с.
3. Корягина Т. «Теневая экономика» в СССР (анализ, оценка, прогнози) / Т. Корягина // Вопросы экономики. – 1990. – № 3. – С. 110–111.
4. Осипенко О. К анализу феномена —черного рынка // О.К. Осипенко // Экономические науки. – 1990. – № 8. – С. 67–77.
5. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 43–49.
6. Улыбин К. Теневая экономика / К. Улыбин К. – М.: Экономика, 1991. – С. 18–41.
7. Юринець В. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні / В. Юринець, С. Лондар // Економічний часопис – 1999. – № 11 – 12.
8. Ванькович Ю. М. Визначення сутності тіньової економіки / Ю. М. Ванькович // Вісник нац. ун-та «Львівська політехніка». – 2009. – № 657. – С. 450 – 456.
9. Мельникова В. І. Національна економіка: навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. І. Мельникова. – 2011. – Режим доступу: <http://thinbook.org/book/208-nacionalna-ekonomika-navchalnij-posibnikmelnikova-vi/20-43-tinova-ekonomika-struktura-j-priroda-yiyi-viniknennya.html>.
10. Базилінська О. Я. Макроекономіка: навч. посіб. / О. Я. Базилінська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
11. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.

12. Причини тіньової економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klubok.net/article2533.html>.
13. Користін О. Е. До питання про ухилення від сплати податків / О. Е. Користін // Фінанси України. – 1997. – № 4. – С. 34–39.
14. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
15. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] / В. А. Предборський – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
16. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З.С. Варналій // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип.1 – С. 3 – 20.
17. Шулькевич В.В. Проблеми детінізації економіки України в сфері оподаткування / Шулькевич В.В., Хринюк О.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-40.pdf1>.
18. Будаговська С. Мікроекономіка і макроекономіка. Підручник у 2-х частинах / С. Будаговська, О. Кілієвич – К.: Вид-во "Основи", 1998. – 518 с.
19. Шевчук В. О. Вплив бюджету на макроекономічні показники / В. Шевчук, Р. І. Копич // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 3
20. Удосконалення статистичної оцінки обсягів тіньової економіки як пріоритетний напрям розвитку системи національних рахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asyan.org/potrf/OC77/main.html>.
21. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
22. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/154870709_ekonomikakriminalizatsiya_ekonomiki_bezpeka_ukrayini.html#465.
23. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

24. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

25. Тіньова економіка в Україні зросла до рекордного рівня з 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1079693-tinova-ekonomika-v-ukrajini-zroslo-do-rekordnogo-rivnya-z-2007-roku.html>.

26. Бій з “тінню”: імітація і дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/polityka/biy-z-tinnyu-imitaciya-i-diyi>.

27. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія / Д. Д. Буркальцева ; Наук.-дослід. екон. ін-т. – К. : Знання України, 2012. – 347 с.

28. Цимбал О.Г. Сучасний стан та шляхи запобігання тінізації економіки / О. Г. Цимбал // Проблеми реалізації науково-творчого потенціалу молоді : пошуки перспект. Зб. матер. X науково-практичної конференції молодих науковців - Павлоград, 2008 - С.117- 119.

29. Черниш О.М. Тіньова економіка : особливості та шляхи легалізації [Електронний ресурс] / О. М. Черниш // Ефективна економіка. – 2009. - № 3. - Режим доступу: [<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=68&p=1>].

30. Савич О. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=3827>.

31. Белінська Я. В. Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: [монографія] / Я. В. Белінська. – К. – 2007. – 372 с.

32. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою / О.В. Засянська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 76-84.

33. Рибалка А.О. Тіньова економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kkeu.at.ua/НАУСНКИ/Ekonomika.pdf>.